

ФДБ

ФАКУЛТЕТ ЗА
ДИПЛОМАТИЈУ И
БЕЗБЕДНОСТ

ISSN 2620-0333 • UDK 341.7/.8 • Година 6 • Број 1/2023.

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ И ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНА ИСТРАЖИВАЊА

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

Божидар Форца

Суреја Југит

Светлана Ристовић

Марко Б. Милетић

Жељко Мирков

Андрија Б.К. Стојковић и Бранко Надовеза

Ивана Велов

ФДБ

FACULTY OF
DIPLOMACY AND
SECURITY

ISSN 2620-0333 • UDC 341.7/.8 • Volume VI • Number 1/2023.

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND INTERDISCIPLINARY RESEARCH

DIPLOMACY AND SECURITY

Božidar Forca

Sureyya Yigit

Svetlana Ristović

Marko B. Miletić

Željko Mirkov

Andrija B.K. Stojković and Branko Nadoveza

Ivana Velov

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ И ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНА ИСТРАЖИВАЊА

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

ISSN 2620-0333 • УДК 341.7/.8 • Година 6 • Број 1/2023.

Београд, 2023.

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND INTERDISCIPLINARY RESEARCH
DIPLOMACY AND SECURITY
ISSN 2620-0333 • UDC 341.7/.8 • Volume VI • Number 1/2023.

Belgrade, 2023.

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ И ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНА ИСТРАЖИВАЊА
ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

Издавач:

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ И БЕЗБЕДНОСТ
ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕШКЕ СТУДИЈЕ
Милорада Екмечића 2, Београд, Телефон: +381 11 262 0186
Е-пошта: office@fdb.edu.rs, institut@fdb.edu.rs
www.fdb.edu.rs

За издавача:

Проф. др Радојица Лазић

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Срђан Милашиновић

Секретар:

Бранко Велов МА

Уређивачки одбор:

Проф. др Радојица Лазић

Проф. др Андреја Савић

Проф. др Бранко Крга

Проф. др Давид Дашић

Проф. др Дарко Танасковић

Проф. др Синиша Боровић

Проф. др Михајло Манић

Проф. др Душан Пророковић

Проф. др Милица Бошковић

Доц. др Данијела Бјеља

Дипл. инж. Александар Алексић

Проф. др Драган Ранђеловић

Проф. др Јелена Перић

Проф. др Марија Ђорић

Проф. др Јованка Шарановић

Проф. др Владимир М. Цветковић

Проф. др Снежана Кнежевић

Проф. др Весна Богојевић Арсић

Проф. др Александра Митровић

Проф. др Ненад Путник

Др Зоран Милошевић, научни саветник

Др Стефан Милојевић

Међународни саветодавни одбор:

Проф. др Диа Надер де Ел Андари, Венецуела

Проф. др Беатрис Бисио, Бразил

Проф. др Владимир Азаров, Русија

Проф. др Јоргос Кристидис, Грчка

Проф. др Леонас Толваишис, Литванија

Проф. др Кирил Шевченко, Белорусија

Проф. др Галит Маргалит Бен-Израел, Израел

Проф. др Миленко Радоман, Црна Гора

Проф. др Иван Балга, Хрватска

Проф. др Ксенија Буторац, Хрватска

Проф. др Ладин Гостимировић, БиХ

Припрема за штампу:

Бранко Велов

Лектура и превод:

Наташа Канкараш

Корице:

Коста Ђирић

Штампа:

Интерпринт плус, Београд

Тираж:

200 примерака

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ДВА ПУТА ГОДИШЊЕ

Оцене и мишљења изнесена у чланцима часописа Дипломатија и безбедност су ставови аутора и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени. Објављене радове није дозвољено прештамповати, ни у целини, ни у деловима, уколико не постоји изричита сагласност издавача.

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND INTERDISCIPLINARY RESEARCH

DIPLOMACY AND SECURITY

Publisher:

FACULTY OF DIPLOMACY AND SECURITY
INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES
Milorada Ekmečića 2, Belgrade, Telefon: +381 11 262 0186
E-пошта: office@fdb.edu.rs, institut@fdb.edu.rs
www.fdb.edu.rs

For the publisher:

Prof. Dr. Radojica Lazić

Editor in chief:

Prof. Dr. Srđan Milašinović

Secretary:

Branko Velov

Editorial Board:

Prof. Dr. Radojica Lazić

Prof. Dr. Andreja Savić

Prof. Dr. Branko Krga

Prof. Dr. David Dašić

Prof. Dr. Darko Tanasković

Prof. Dr. Siniša Borović

Prof. Dr. Mihajlo Manić

Prof. Dr. Dušan Proroković

Prof. Dr. Milica Bošković

Doc. Dr. Danijela Bjelja

Aleksandar Aleksić

Prof. Dr. Dragan Randelović

Prof. Dr. Jelena Perić

Prof. Dr. Marija Đorić

Prof. Dr. Jovanka Šaranović

Prof. Dr. Vladimir M. Cvetković

Prof. Dr. Snežana Knežević

Prof. Dr. Vesna Bogojević Arsić

Prof. Dr. Aleksandra Mitrović

Prof. Dr. Nenad Putnik

Dr. Zoran Milošević, principal research fellow

Dr. Stefan Milojević

International Advisory Board:

Prof. Dr. Dia Nader de El Andari, Venecuela

Prof. Dr. Beatris Bisio, Brazil

Prof. Dr. Vladimir Azarov, Russia

Prof. Dr. Jorgos Kristidis, Greece

Prof. Dr. Leonas Tolvaišis, Lithuania

Prof. Dr. Kirill Shevchenko, Belarus

Prof. Dr. Galit Margalit Ben-Israel, Israel

Prof. Dr. Milenko Radoman, Montenegro

Prof. Dr. Ivan Balta, Croatia

Prof. Dr. Ksenija Butorac, Croatia

Prof. Dr. Ladin Gostimirović, BiH

Prepress:

Branko Velov

Cover:

Kosta Ćirić

Proofreading and translation:

Nataša Kankaraš

Printing:

Interprint plus, Beograd

Circulation:

200 copies

THE JOURNAL IS PUBLISHED TWICE ANNUALLY

The assessments and opinions expressed in the articles in the journal *Diplomacy and Security* are the views of the authors and do not reflect the opinion of the editorial board or the institutions in which the authors are employed. It is not allowed to reprint published papers, neither in whole nor in parts, unless there is an explicit publisher consent.

САДРЖАЈ

Уводник

Божидар Форџа

СТРАТЕШКА ОРИЈЕНТАЦИЈА КОЛЕКТИВНОГ ЗАПАДА 13

Суреја Југит

2022: УНИПОЛАРНА ЗАБЛУДА, БИПОЛАРНА ИЛУЗИЈА
И МУЛТИПОЛАРНА ТЕЖЊА 59

Светлана Ристовић

ЗНАЧАЈ ТИМСКОГ РАДА ЗА ЕФИКАСНОСТ
ПОЛИЦИЈСКОГ ДЕЛОВАЊА 101

Марко Б. Милетић

ВОЈНА САРАДЊА ЈУГОСЛАВИЈЕ И ЗЕМАЉА „ТРЕЋЕГ СВЕТА”
ТОКОМ 1950-ИХ КАО ПАРАДИГМА ЗА УСПОСТАВЉАЊЕ
ПОЛИТИЧКИХ ОДНОСА И СТВАРАЊЕ ПОКРЕТА НЕСВРСТАНИХ 129

Жељко Мирков

УТИЦАЈ ДИПЛОМАТИЈЕ НА БЕЗБЕДНОСТ
ЈУГОСЛАВИЈЕ (1948–1955). 163

Андрија Б. К. Стојковић и Бранко Надовеза

СРПСКИ СОЦИЈАЛИСТИ И СОЦИЈАЛДЕМОКРАТИ
О ЕМАНЦИПАЦИЈИ И ПРАВИМА ЖЕНА У СРБИЈИ 191

Ивана Велов

КЊИЖЕВНА И ИСТОРИЈСКА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ОСВАЈАЧКОГ
ПОХОДА ФРИДРИХА БАРБАРОСЕ НА ИТАЛИЈАНСКЕ
КОМУНЕ: АНАЛИЗА ДОГАЂАЈА И ЛИЧНОСТИ ОПИСАНИХ
У РОМАНУ „БАУДОЛИНО” УМБЕРТА ЕКА 223

CONTENTS

Introductory word

Božidar Forca

STRATEGIC ORIENTATION OF THE COLLECTIVE WEST 35

Sureyya Yigit

2022: UNIPOLAR DELUSION, BIPOLAR ILLUSION
AND MULTIPOLAR ASPIRATION 79

Svetlana Ristović

THE IMPORTANCE OF TEAMWORK
FOR THE EFFICIENCY OF POLICE ACTION 115

Marko B. Miletić

MILITARY COOPERATION BETWEEN YUGOSLAVIA AND
THE "THIRD WORLD" COUNTRIES DURING THE 1950S
AS A PARADIGM FOR ESTABLISHING POLITICAL RELATIONS
AND CREATING THE NON-ALIGNED MOVEMENT 145

Željko Mirkov

THE INFLUENCE OF DIPLOMACY ON THE SECURITY
OF YUGOSLAVIA (1948–1955) 177

Andrija B. K. Stojković and Branko Nadoveza

SERBIAN SOCIALISTS AND SOCIAL DEMOCRATS
ON EMANCIPATION AND WOMEN'S RIGHTS IN SERBIA 207

Ivana Velov

LITERARY AND HISTORICAL INTERPRETATION
OF FREDERICK BARBAROSSA'S CONQUEST
OF THE ITALIAN COMMUNES: ANALYSIS
OF THE EVENTS AND PERSONALITIES DESCRIBED
IN THE NOVEL "BAUDOLINO" BY UMBERTO ECO 249

УДК:
305-055.2:329.15(497.11)"18/19"
316.66-055.2(497.11)"18/19"

Дипломатија и безбедност
Година 5.
Број 1/2023.
Стр. 191-205.

Прегледни рад

Андрија Б. К. Стојковић¹
Бранко Надовеза²

СРПСКИ СОЦИЈАЛИСТИ И СОЦИЈАЛДЕМОКРАТИ О ЕМАНЦИПАЦИЈИ И ПРАВИМА ЖЕНА У СРБИЈИ

Сажетак

У раду су изнете идеје и залагања социјалиста и социјалдемократа о еманципацији жена у Србији у тренуцима када је постојао велики друштвени отпор према жени као политичком бићу, односно када она није имала ни право гласа. Идеје о равноправности жена дошле су у Србију у другој половини 19. и почетком 20. века из Европе, поготово преко марксистичке идеологије, али и других покрета за еманципацију жена у Европи. Однос српских социјалиста и социјалдемократа (Васе Пелагића, Светозара Марковића, Димитрија Туцовића, Душана Поповића, Драгише Лапчевића) према „женском питању” подразумева укупну социјализацију жене у друштво. Они су сматрали да еманципација жена мора превазићи однос који има традиционално српско друштво према женама – жена има значајно место у породици, али не и у политичком и јавном животу. Према њима, жена прво треба да стекне сва социјална и економска права, а затим и политичка. Она не може бити само део породице (мајка, домаћица), већ мора бити и део друштва. Сходно томе, социјалисти и социјалдемократе су афирмисали женска права, заговарали опште право гласа, као политичко право, где би биле обухваћене и жене. У традиционалној Србији то право је тешко остваривано, поготову што су водеће политичке, црквене и културне снаге Србије биле против жене као политичког субјекта.

Кључне речи: *еманципација жена, равноправност, женска права, српски социјалисти, српски социјалдемократи.*

¹ Проф. др Андрија Стојковић (1924 - 2007) је био редовни професор Природно-математичког факултета у Београду. Предавао је Основе филозофије и Филозофију природних наука. Један је од оснивача и члан: Филозофског друштва Србије, Друштва за филозофију и историју наука и Хегеловог друштва, и члан Међународног Хегеловог друштва (Internationale Hegel-Gesellschaft, Salzburg-Berlin).

² Институт за савремену историју, Београд, Србија, nadoveza.branko@gmail.com.

УВОД

Проблем неравноправности жена у односу на мушкарце није новијег датума, али нажалост и данас постоје поједностављења и типизације на основу пола и рода, а у томе предњаче медији (један од најзначајнијих сегмената савременог друштва), који стварају колективну слику о женама и повратно утичу на њихов положај и (не)равноправност (Јевтовић-Ћановић & Ђурић-Атанасиевски, 2020). Неједнакост полова, родна дискриминација и стереотипи чине жену рањивом, али и „лаком метом” за многе нелегалне и насилне радње (Јанковић, 2022). Јачање друштвене позиције, права и улога жена друштво треба прихватити у целини, а разлике између стања *de iure* и *de facto*, односно декларисаних женских људских права и њихове стварне примене, морају нестати (Spasić & Ђурић, 2011). Поред тога, мора се узети у обзир и економска безбедност жена. „Начела о економској безбедности не треба да буду постављена апстрактно, изван датог друштвеног, економског, политичког, безбедносног, правног и социјалног амбијента” (Milošević & Stajić, 2021). Неједнака расподела економских добара и зарада између мушкараца и жена мора бити остављена у прошлости.

Вековне тежње далековидих хуманиста да се женама призна равноправност са мушкарцима остваривале су се веома споро и тешко, а за значајније помаке морале су сачекати буржоаско-демократске револуције. Социјалистички пројекти ослобођења жене, међутим, иако су теоријски знатно надмашивали грађанске својом коренитошћу и конкретношћу, у пракси их нису могли надмашити, јер су социјалистичке револуције започете у најнеразвијенијим земљама које нису имале неопходне ни економске ни културне предуслове за еманципацију жена. Ако је идеал еманциповане жене по садржају био и остао у потпуно и складно развијеној жени као људској личности која делује на свим пољима цивилизације и културе равноправно с мушкарцем, онда се морамо сетити хеленских хетера³. Оне су биле манифестације тадашњег степена еманципације жена од ропских стања „законитих супруга” – а с друге стране изражавале су чежњу „слободних” жена да узму учешће у муш-

³ У античкој Грчкој хетере (на грчком *ἑταῖραι*, *hetairai*) су биле куртизане, односно пратиље богатим мушкарцима или елитне проститутке. Осим физичке лепоте, красили су их и неки други таленти - обично плес, певање, али и домишљатост, захваљујући којима су понекад суделовале на мушким окупљањима (симпозијумима - *symposia*) и учествовале у интелектуалним расправама. Хетере су биле углавном робинје и међу ретким женама античке Грчке које су биле образоване. Најпознатија хетера је била Аспазија (*Aspasia*), Периклеова љубавница. [Pomeroy B. S. (2007). *Goddesses, Whores, Wives and Slaves - Women in Classical Antiquity*. London: PIMLICO.]

ким пословима, да стекну њихову културу и самосталност у мишљењу, понашању и деловању. То су, међутим, били само изузеци (Velov & Dević, 2018), као што су били и покушаји хуманиста и ренесансних трубадура (чија је поезија имала одјека и у Дубровнику од краја XV века) у вези са култом жене као извором врлине и настојањем да признају њену равноправност и чак супрематију над мушкарцем. Да се ослобођење жене почне манифестније остваривати, морала је доћи капиталистичка привреда у којој је жена масовно учествовала, а то је морало довести и до њеног укључивања у систем школовања и до допуштања да узима учешће у неким облицима друштвеног живота да би могла квалификовано производити и уопште друштвено деловати. Вековне предрасуде, међутим, спутавале су тај неминован процес. Слободоумни претходник европске просвећености, Франсоа Фенелон (François Fénelon), иако архиепископ, својом *Расправом о васпитању девојака (Traité de l'éducation des filles)* задужио је човечанство одлучујућим аргументом за тезу о неопходности васпитања и женске омладине (Fénelon, 1687), коју је од њега преузео већи број мислилаца, педагога, књижевника Европе и света, међу њима и српски филозоф-просветитељ Доситеј Обрадовић.

Захтев за васпитањем и женске деце и равноправнијем положају жене у кући и друштву Доситеј је могао истаћи под утицајем Фенелона, колико и реформи Франца II (Franz II) у Монархији (Аустроугарска), у којој су живели и добили Срби – браниоци Европе од турских завојевача. Тај је захтев у вековима поробљеној матици Србији и после ослобођења у српској револуцији 1804-1830. теже продирао. Жена је држана у строгим патријархалним односима, спутана толико да је тек од 1830. године добила право да уђе у цркву. Романтичарски песници величали су касније жену као пол, да активисти Уједињене омладине српске (УОС), као наши ђаци школовани по европским универзитетима, почну гледати у жени не само васпитача новог поколења (границе еманципације жене до које су дошли просветитељи и наш Доситеј), већ и друштвеног радника равноправног с мушкарцем; те жене од 1867. године доспевају и на скупштине УОС. Међутим, још деценијама су конзервативне снаге ометале више средњошколско образовање девојака, а коедукација је и до Првог светског рата ометана (Stojković & Kovačević, 1987).

Није онда тешко разумети отпор на који је наилазила борба српских социјалиста за ослобођење жене: оптужбе за наводну проповед „комунизма жена”, уништење морала и породице, верских светиња и свих до тада створених вредности, поготову за укидање приватне својине, спутавале су дубље продоре социјалистичких идеја о еманципацији жене у Србији XIX века, јер је грађанска антипропаганда деловала на већину неписмених и непросвећених људи. Временом је ипак друштвени развитак све више укључивао жену

у привреду и друштвене делатности Србије, па се и заостала свест о женској неравноправности у односу на мушкарце морала мењати.

У раду су изнета залагања социјалиста и социјалдемократа (Васе Пелагића, Светозара Марковића, Димитрија Туцовића, Душана Поповића, Драгише Лапчевића) за еманципацију жена у Србији у тренуцима када је постојао велики друштвени отпор према жени као политичком бићу, односно када она није имала ни право гласа.

СОЦИЈАЛИСТИ СРБИЈЕ И „ЖЕНСКО ПИТАЊЕ”

Иако је осам година провео на студијама у Русији и у Европи и упознао и буржоаске и социјалистичке идеологије и покрете, међу њима и феминистичке, Живојин Жујовић се није бавио „женским питањем”, нити о њему писао: сматрао је да се прво морају створити услови за то развитком економије и привреде, реформом школства од основног до вишег и општим цивилизацијским и културним успоном друштва (Žujović, 1974).

Светозар Марковић је изградио аутентично марксистичко схватање „женског питања”, спецификовано и конкретизовано на услове и потребе Србије његовога доба и будућности. Његови су узорци, међутим, шири: хумане односе уз пуно поштовање личности жене у пријатељству и љубави, са или без сексуалних односа, проповедао је по моделу Чернишевског (Николај Гаврилович Чернышевский), Писарева (Дмитрий Иванович Писарев) и Доброљубова (Николај Александрович Доброљубов) „новим, бољим људима”. Када је Циришки универзитет 1867. године допустио упис и женама, Марковић их је и тамо (као и на руским „беседана” и у другим приликама) често сретао, друговао са њима – нарочито с Рускињама, тим „весницама новог века” и мученицима руске револуције које је упознао у Петрограду (Санкт-Петербург). Марковићево друговање и деловање са сестрама Милицом и Анком Нинковић, најпресудније је деловало на формирање његових уверења о равноправности жене са мушкарцем. Своје схватање о еманципацији жене Марковић је опширније изложио у два своја чланка (Marković, 1987; Mil, 1871) али и у многим другим списима, нарочито у преписци (Stojković, 1969; Savićević, 1977; Slović, 1977).

Попут Маркса (Karl Marx) и Енгелса (Friedrich Engels), Марковић је оштро, али објективно критиковао буржоаску и патријархалну установу брака и породице због ропског положаја жене у њима. Ослобођење жене схватао је као пролетерско класно питање, а жене убрајао у значајне револуционарне снаге савременог пролетерског покрета. Он, међутим, као марксист обухвата

целину женског питања као преображај целог друштва, који мора почети од економске и друштвене, да би дошао до моралне, општекултурне и емоционалне стране преображаја положаја жене и њене улоге у породици и друштву. Он је знао да се не смеју изгубити из вида ни педагошке стране тога процеса, па је постао код нас школски пример борца за коедукацију и за „колективно гајење и васпитање деце”, јер се деца тиме од малена навикавају на каснији заједнички рад, а с друге стране тиме се жена-мајка ослобађа за друштвени рад и утире пут потпуној еманципацији жене. Правно изједначење жене с мушкарцем, које је донело грађанско друштво, оцењује као значајно, али недовољно.

По Марковићу, као и по Марксу и Енгелсу, „жена мора задобити сва грађанска и политичка права као и човек” и „питање о женском ослобођењу нераздвајно је свезано са целим друштвеним преображајем, са ослобођењем човечанства од свију зала, порока, тиранија и робовања”. Марковић безрезервно исказује опште и своје социјалистичко уверење да је жена итекако способна да буде равноправна с мушкарцем, уверење које је оживотворио увођењем у покрет сестара Нинковић и других жена. Он је добро знао да „ако се призна да је жена таква иста привредна снага у друштву као и човек, онда логично следује да се њој пре свега морају дати средства да ту снагу развије и усаврши и да је слободно примењује, тј. мора јој се дати право на једнако образовање и право да сме слободно располагати својом снагом и производом свога рада – потпуно грађанска равноправност. А кад жена буде образована, независна личност као и човек, онда логично следује да она има пуно право – и то захтева истински интерес друштва – да учествује при уређивању свију одношаја у друштву”, тј. да има све политичка права „јер се сви одношаји тичу и ње као и човека”. Укратко, „чим женскиња буде економски независна личност, она мора бити и правно независна, јер је једно без другог бесмислица”.

У томе је, дакле, основа преображаја положаја жене у социјалистичком друштву, њеног преображаја као равноправног произвођача и ствараоца, као друштвене, моралне, уметничке, хумане личности. Тако ће и емотивни и сваки други однос између жене и мушкарца бити преображен и постаће равноправан: „Човек који заиста љуби женску као личност, која осећа и мисли, тај ће својом љубављу тежити само да достави њој срећу и већ та њена срећа за њега је највећа наслада, а неће никада тежити да је употреби за предмет или ствар уживања” – као што се дешава при сексуалном отуђењу и остварењу жене у класном друштву. „Такав човек, ако не нађе одговоре у љубави, неће никада сматрати себе као повређена ако „не присвоји” љубљену личност. Као праве љубави између мушкиња и женскиња не може бити ревновања. Ревновање је осећање неразвијених људи, оно понижава човеково достојанство”. Са своје стране, „само је слободна жена кадра да љуби

правом љубављу. Само је слободна жена – права љубав”. Уместо да чека да је друштво којим владају мушкарци ослободи, жена је, по Марковићу, субјект сопственог ослобођења – „женско питање тиче се непосредно жена, јер њих тишти непосредно њихово потчињено ропско стање и не може се решити дотле док само жене не схвате свој положај и док својски не нестану да задобију своја човечанска права”.

Усвајајући основне Маркове тезе о сексуалном отуђењу и разотуђењу (Stojković, 1973), уз неопходне ноте Енгелсових секвенци о слободној љубави, а делујући у условима кризе буржоаске породице и масовне проституције у капитализму, а уз то и као убеђени поштовалац жене и борац за њено потпуно ослобођење, инспирисан не само схватањима Интернационале, већ и идеолога грађанског либерализма Џ.С. Мила (John Stuart Mill) и других, као и социјалиста разних школа (сенсимониста, фуријеиста, руских револуционарних демократа) и других својих узора, Марковић је посебну пажњу посвећивао сексуалном отуђењу као појави класног друштва коју социјализам мора превазићи.

Попут Енгелса (али и Маркса), Марковић прати историјски развитак породице од групног до моногамног брака и његове кризе у капитализму. Он то чини на основама начела наследства и породичне својине, с једне, и развитка примарно сексуалног у човеку у породични инстинкт (у морално осећање које чини личност жене), а са друге стране, и тумачи тај развитак као све веће еманциповање жене (у правцу њене економске независности и укидања њене социјалне потчињености мушкарцу) и деце (у правцу њиховог осамостаљивања у односу на родитеље) (Marković, 1965(I): 320-335; Marković, 1965(II): 272-273). Он закључује да се не може остварити срећа свих људи ако се не спроведе потпуна једнакост жене с мушкарцем у свим областима где је то социјални и хумани императив: (Marković, 1965(I): 212-224; Marković, 1965(II): 157-272); економска независност жене води ка њеној правној независности, а „тако исто је важно ослобођење жене и за моралне одношаје у друштву” (Marković, 1965(I): 221). Тиме „супружанство постаје сасвим приватан одношај две личности у друштву”, тако да „слободна љубав не значи никако уништење супружанства и комунизам жена” (Marković, 1965(I): 331-332; Marković, 1965(IV): 348). У духу Марковог и Енгелсовог „персоналног хуманизма” (*Манифест*, 1848), Марковић је уверен да „чим жена постане правна личност, јединица друштвена мора бити личност, а не породица, и друштво мора бити скуп личности, а не скуп породице, као што је данас” (Марковић ово пише 1871) (Marković, 1965(I): 334).

Као критички научни дух и реалистични политичар, Марковић не тврди да ће се у свету икад достићи „потпуно једноженство, са идеалном су-

пружанском верношћу”, као ни да је такво стање „најузвишеније и најморалније за човека”, али с разлогом тврди да ће у условима економске и правне једнакости, и тиме равноправности и слободе између мушкарца и жене, „слобода личног избора између мужа и жене учинити да супружански одношаји постану чвршћи но што могу учинити ма какве црквене и грађанске уставне” (Marković, 1965(I): 332).

У процесу остваривања тога стања, Марковић истиче начела сексуалне етике Маркса и Чернишевског. „Заиста, социјалисти нису калуђери”, али „за остварење новог друштва неопходан је морални преображај, а поглавито потребна је невиност и чистота у полним односима”. Та чистота и невиност нису у апстиненцији, већ у „оснивању” секса „на љубави” (по принципу Чернишевског: „не дајте ни један пољубац без љубави”), на пуном поштовању људског достојанства, на неговању и „чисто пријатељских одношаја између мушкиња и женскиња”, „чистих, нежних, братинских и сестринских одношаја, па били они у полним односима или не били”. Он је уверен да „код свих људи, код којих је у овом прљавом животу остала бар клица чистог осећања, дружба са женским чистим и невиним дејствује као наравствени лек” и да му то „даје вере, да је наравствени преображај људства заиста могућан, да оно светло и чисто друштво, коме ми социјалисте тежимо, није сан, није утопија. То показује у исто време, какву велику улогу у великом наравственом преображају човечанства имају женскиње” – оно што је „чисто и светло” и „није упрљано блатом овога (буржоаског и уопште класнога) друштва” (Marković, 1996).

У тешком времену у којем су радикалски дисиденти Марковићевог социјалистичког покрета изграђивали српску грађанску државу и прогонили заједно са либералима Јована Ристића преостале социјалисте, Мита Ценић остаје доследан борац за социјализам, и то „мирним путем”. Недоучен марксист и слаб стилист, Ценић је са својим малобројним сарадницима сву пажњу посветио борби за социјалистичка начела против буржоазије на власти, тако да није стигао – уз то дуго тамнујући – ни у свом нацрту програма социјалистичке партије, коју није успео да оснује, да посебну пажњу посвети еманципацији жена (Cenić, 1881; Plić, 1960).

Али се зато Ценић у своме животу према женама понашао следећи ово хуманистичко начело Светозара Марковића.

Васа Пелагић, свештено лице а затим распоп, нежења без породице, који је цео свој живот посветио борби за социјализам, оставио је фрагменте концепцијски блиске утопијском социјализму, али уз проблемску марксистичку доктрину коју је последњих година живота усвојио и јавно манифестовао, и у тим фрагментима изложио је и своје погледе о „женском питању”.

У својој критици буржоаског друштва, Пелагић се жестоко окомио на један од његових споредних производа, а то су ленштине, „каһиперке”, „помодарске”, раскалашне жене лаког морала, које су прихватале наличје цивилизације и културе буржоаског друштва, а не и њихове врлине, као што су рад и радно васпитање омладине и друге вредности које је човечанству донело грађанско друштво (Pelagić, 1971; Grujić, 1971).

У књизи о социјализму у којој се декларише као „научни социјалист” и „социјалдемократ”, Пелагић, истиче и следеће захтеве: „Ми хоћемо да се укину сви закони који жену у јавним и приватноправним одношајима потчињавају мужу”, али при том и по њему „брак је обавезан према одређеним друштвеним правилима”. Он је и просветитељ и реформатор, који у списку од 295 „Наставних и научних социјалистичких питања и разјашњавања” на која мора дати одговоре наша основна, средња и виша школа, под бројевима 220-237 обухвата и сексуалну етику и хигијену, социјалну политику, али и еугенику. Он, на пример, пише: „Шта треба радити па да се не даје пољубац без љубави: да се не склапа „брачна веза” из рачуна новчаног, него да се спари ко за кога мари” итд. Дакле, „како треба уредити друштво, па да нестане у њему проституције и курвалука, а тако исто и курви и курвара”. Као еугеничар, Пелагић се пита: „Да ли имају права и дужности рађати и гајити децу болешљиве и нездраве жене?” „Да ли има општина право и дужност да децу таквих жена са капљицом цијанкалија опреми матери земљи чим се она роде, и да упути неким начином како зна такве нездраве женске да не рађају децу, догод се не докаже да су родитељи потпуно здрави телом, и да им крв никаквом zarazом није покварена”, „зашто је нужно тако чинити, и колика је и каква корист од тога садашњем и будућем друштву”. Даље, „како да се удеси да женске рађају само онда кад су потпуно здраве и онолико колико је нужно за народ да роди једна жена (ово није малтузијанство, већ мера социјалне политике која се данас назива „планирање породице”); најзад, „колико губи женска од свога здравља, кад узме штогод да отрује у себи зачетак детета”, итд. Далеко од лажног стида, Пелагић сматра неопходним да се деца очигледно упознају са процесом којим домаће животиње доносе потомство на свет, јер је то пут ка њиховом „разумном владању и моралу” (Pelagić, 1971(I): 216, 219, 329, 345).

Одговоре на питања о друштвеном преображају тј. револуцији која доноси социјализам и реалну могућност за спровођење у живот изложених и многих других реформских захтева, Пелагић је давао у многим својим списима (Stojković, 1969). „Женско питање” и по њему представља интегрални део општечовечанске еманципације – од економске, преко друштвено-политичке до културне и моралне.

СОЦИЈАЛДЕМОКРАТЕ СРБИЈЕ И РЕШАВАЊЕ „ЖЕНСКОГ ПИТАЊА”

Пелагићев присни пријатељ Драгиша Лапчевић, прошао је пут сличан њему у нечему – од предмарксовских облика социјализма, преко социјалдемократије, до „центрумаштва” и радикалства, али је све време остао нека врста народњака. Попут Светозара Марковића, Лапчевић је много полагао на морални преображај социјалиста и људску личност стављао је изнад колектива. У продужетку трајних елемената наше народне моралке градио је фрагменте свога виђења социјалистичког решења „женског питања”. С Полом Лефаргом (Paul Lafargue), Аугустом Бебелом (August Bebel), Карлом Кауцким (Karl Kautsky), Душаном Поповићем и другим идеолозима социјалдемократије, Лапчевић је прилично објективно разумевао проституцију као „социјалну појаву” коју рађа класни експлоататорски систем и која ће нестати у комунизму. Схватио је и разлике у сексуалном моралу које постоје код разних народа и које се морају толерисати. Он је притом био поносан на морал српске жене уопште, а нарочито на морал испољен током окупације Србије у Првом светском рату и непосредно после њега. „За време окупације је српска жена показала више него ли врлине своје: обуздавајући полни нагон неколико година и у најлепшим и најкритичнијим годинама својим, она није попузнула ни једнога тренутка, нити се парила са шкартовима који су остали код куће, ни завојевачима. Полној чистоти српске жене су се чудили, сасвим с разлогом, аустро-угарски војници, који су навикли на вуцарање својих жена и с поповима и с другом свакојаком силом; али су јој се озбиљније дивили немачки војници, који су правили сравњења између белгијских и српских жена, у корист ових последњих. Било је чак случајева да жена убије војника који належао на њу”. Лапчевић с разлогом пише да „ту велику част ваља не само признати, већ и истаћи као сјајан пример честитости и чистоте и као херојско презирање завојевача”.

А чим су наше жене (нарочито сељанке) током окупације сазнале за формирање Солунског фронта, одмах су духом живнуле и показивале снажну веру у скори долазак нове слободе. Иако је скоро свака српска кућа изгубила по више људи у рату, занимљиво је „да су жене, тако страшно погођене и тако очајно усамљене, не само као курјачице радиле и подносиле сав терет с ратом скопчан, већ још без роптања подносиле своју до страховитости тешку судбину”. Оне су „још корак даље отишле: по паду окупације кад је настала слобода, да своме срцу пруже одушке, оне су, око куће и по имањима, подигле мраморне споменике својим милим и драгим, који су ко зна где оставили своје кости!” (Lapčević, 1961: 64-65, 71-73; Stojković, 1983).

Као трећи челник Српске социјалдемократске партије (ССДП), неговање опште теорије еманципације жене Лапчевић је препустио Туцовићу и Душану Поповићу, који су и у решавању „женског питања” деловали комплементарно.

ССДП је, као што је познато, свој програм готово у целости преузела од II интернационале, уз извесне спецификације (Kaucki, 1923; Dimitrijević, 1982)⁴. Интензивнију активност на еманципацији жена-социјалдемократа ССДП је започела тек после међународног социјалистичког конгреса жена одржаног 13. и 14. августа 1910. године у Копенхагену (Copenhagen), са кога је Димитрије Туцовић *Радничким новинама* послао допис (Tucović, 1975(III): 480-487). То је био други такав конгрес (први је одржан 1907. у Штутгарту (Stuttgart), такође уз конгрес II интернационале). Овај, копенхагеншки, конгрес жена-социјалдемократа отворила је Клара Цеткин (Clara Zetkin), и том приликом истакла битне концепцијске тезе II интернационале о женском питању. Рекла је, да „правна једнакост између човека и жене није довољна”, већ да „тек социјалистичко друштво пружа материјалне и моралне услове да свака жена може бити потпуно човек не престајући бити жена”. Са гледишта социјалдемократије, дакле, мора се изградити „не само слободна жена већ још више, слободно цело човечанство!” Најважније питање решавано на овој конференцији било је остварење општег, тајног и непосредног права гласа и за жене и за мушкарце, а одмах за њим – остварење социјалних мера за заштиту и помагање мајке и детета.

Убрзо после овог конгреса, ССДП је посветила више пажње раду жена-социјалдемократа, чија је прва конференција одржана 28. маја (10. јуна) 1911. у Београду. Претходно јој је Збор жена-социјалдемократа одржан у Београду 12. (25) септембра 1910, чије је одржавање Туцовић најавио чланком у *Радничким новинама* („Ослобођење жене”) (Tucović, 1975(III): 560-564). У њему излаже основе социјалдемократског схватања еманципације жене. Указује да је жена у класном друштву вековима потлачена колико и радник, тако да Туцовић жене назива „женским пролетерима”. Социјалдемократија помаже грађански феминистички покрет: иако је његов домет ограничен, он представља припрему радикалног заокрета који социјалдемократија има да оствари у ослобођењу целог човечанства. Феминисткиње се боре за право жена на школовање и обављање професионалне делатности, право које већ

⁴ Апсолутно и релативно бројно стање жена-радница износило је 1900. године у Србији: у вароши – 4.430 (% у односу на мушкарце: 10,9%), на селу – 2.881 (11,9%), свега 7. 311 (11,3%). Удео жена у укупном броју синдикално ораганизованих радника веома је варирао: 1904 – 1,88%, 1906 – 10,28%, 1909 – 3,32%, 1910 – 2,99% (Dimitrijević, 1982: 42-44, 122-123).

има мушкарац. Тиме је, међутим, еманципација жене само начета. Социјалдемократије тај процес настављају захтевом „да се жене и у приватноправном и у политичком погледу изједначе са људима” тј. са мушкарцима, што буржоазија не допушта, јер би тиме ослободила жене експлоатације и у друштву и у породици; у целини борбе за довршење ослобођења жене, њено правно и политичко ослобођење је „једина полуга за њене интелектуално, морално, свестрано уздизање из мрака и беде у коме се налази”. Значи, ослобођење жене за социјалдемократију је „само један саставни, интегрални део грандиозне еманципационе борбе пролетаријата, а ослобођење радника значи у исти мах и ослобођење жене”. ССДП је тај задатак обухватила 5. тачком свога Програма, у којем следи II интернационалу, али ће, напомиње Туцовић, тек сада спроводити интензивни практичну акцију ради њеног остваривања.

Уследио је Збор жена-социјалдемократа одржан 12. (25) септембра 1910. у Београду, који је донео Резолуцију у чијем је састављању узео учешће и Туцовић. Резолуција је јасно прокламовала да се ослобођење жене „може постићи једино уништењем капитализма и завођењем социјалистичкога друштвеног уређења” (Тисовић, 1975(III): 565-567). Донесена је и одлука да се оснује Централни секретаријат жена-социјалдемократа са седиштем у Београду и са огранцима у унутрашњости. Прва земаљска конференција жена-социјалдемократа одржана је у Београду 28. маја (10. јуна) 1911. године, а у Београду је 1. (14) октобра покренут лист *Једнакост* – орган српског женског социјалдемократског покрета. Програм његовог рада обухватио је „све захтеве жене на културном, политичком, привредном и социјалном пољу као што је води у целом свету социјална демократија и жене-социјалдемократи у њеним редовима”.

Својим ауторитетом челника ССДП, Туцовић је помагао рад Секретаријата Социјалистичког женског покрета одржаног у Београду 14. (27) септембра 1910. (Тисовић, 1975(III): 568), а узео је реч и у начелној дискусији на Првој конференцији повереника тога Секретаријата одржаној 19. септембра (2. октобра) 1910. у Београду (Тисовић, 1975(IV): 7), затим 5. (18) маја 1914. опет у Београду (Тисовић, 1975(V): 7).

После тога, у Туцовићевим списима не налазимо важније записе о еманципацији жене: дошли су важнији задаци ССДП, балкански ратови, па светски рат – и женско питање у нашем социјалдемократском покрету остало је прилично по страни, па је бригу о њему донекле преузео Душан Поповић.

Душан Поповић је са Туцовићем превео књигу Аугуста Бебела *Жена и социјализам*. Уз књигу је 1909. објављен њихов заједнички предговор (Тисовић, 1950(II): 431-432), у којем је указано да је критика ово Бебелово дело „једнодушно уврстила у класична дела модерног социјализма; дела мо-

дерног социјализма; она јој је доделила место поред Марксових и Енгелсових списа”, а читалачка публика је „сјајно потврдила овај суд критике” – до српског превода књига је доживела око 50 издања широм света.

Као идеолог ССДП, Поповић је доста пажње посветио актуализацији марксистичких схватања еманципације жене у целини борбе српске социјалдемократије. Он одбацује упрошћено и погрешно буржоаско схватање проституције као моралне девијације и проститутки као „изрода женских”, „палих жена” које ће лепо да живе без реда, па их називају најпогрднијим именима. Насупрот томе, Поповић трага за социјалним коренима те социопатолошке појаве. Позивањем на Аугуста Бебела, Поповић указује на то да има знатан проценат младих радница које се одају проституцији као споредном занимању, јер им је најамнина недовољна за живот, и да се та појава испољава нарочито у временима индустријско-економских криза. Значи, закључује он, да „главни извор проституције није у индивидуалним диспозицијама и жељама, но у социјалним односима, економским условима егзистенције”, те „проститутке нису узрок друштвених зала, већ су жртве данашњих друштвених зала”. Комплементарно томе, и мушку проституцију (коју буржоаски морал и не осуђује), Поповић не тумачи наopakим васпитањем, рђавим друштвом („улицом”) и злоупотребом алкохола, већ такође друштвеним системом. На основу свега тога, Поповић узроке проституције налази у буржоаском систему који мора бити радикално измењен да би нестало социјалних узрока проституције и других социопатолошких појава, уместо нехуманих и погрешних препорука да се сиромашни слојеви уздржавају од полног живота, од брака и рађања деце. Карактеристичан је и наслов Поповићевог чланка: *Проституција као социјална појава* (Роровић, 1951).

Поповићева публицистика бавила се и другим питањима. У више махова писао је о А. Бебелу (Роровић, 1975: 472-481), указујући да овај марксист у књизи о жени у социјализму „осветљава целокупан комплекс социјалнога питања”, од економске до етичко-естетичке сфере. Поводом удаје Јелене Карађорђевић, Поповић исказује револт социјалдемократије што наша буржоаска штампа разумљиву, али приватну родитељску срећу краља Петра I представља и као народну радост (Роровић, 1975(II): 65-68). Поповић је говорио на збору жена (1913), од којих су се нарочито оне чији су сродници војни обвезници обратиле социјалдемократији ради помоћи у борби против ратова и буржоаског система који их води, а за извојевање социјализма „у коме, по речима нашег неумрлог Аугуста Бебела прво место припада раднику и жени!” (Роровић, 1975(II): 261-264).

Када је од 1. априла 1914. преузео уређивање *Радничких новина*, Поповић је увео сталну рубрику „Жена”, којом је настојао да направи јасну раз-

лику између буржоаског и социјалдемократског схватања еманципације жене. У чланку „Жена и социјална демократија” (Роровић, 1973), Поповић пише о социјалдемократској „узвишеној просветилачкој и ослободилачкој акцији” која „све више обухвата и жену”, јер „борба за уздизање и ослобођење жене јесте нераздвајни саставни део, интегрални део оне велике борбе за ослобођење и преображај човечанства коју води социјалдемократија”, уз борбу за ослобођење радничке класе и поробљених нација. Поповић показује површност писања наше буржоаске штампе о жени, која главни проблем жена види у томе како је „укротити” и подвргнути мушкој власти – а с друге стране исувише пажње посвећује моди, екстраваганцији, разним настраностима жена широм света (Роровић, 1975(II): 375-376). Поводом предавања енглеске феминисткиње Силвије Панкхурст (Sylvia Pankhurst) одржаног у Бечу (Vienna) о женском покрету, Поповић указује на ограниченост домета феминизма: тај покрет тежи правном изједначавању жене с мушкарцем, али „нема за циљ коренит економски, друштвени преображај”, што значи да феминизам „није социјалистички” (Роровић, 1975(II): 380-384). Али Поповић феминистички покрет, и као такав какав је, сматра озбиљним утирањем путева социјалдемократском програму еманципације жене: „ово што феминисткиње раде не може се обележити као пуст спорт или као последња мода доконих госпођа; има у свему томе и нечега револуционарног”. Ако феминизам почива на изливу гнева због патњи потчињених жена током хиљада година, тај покрет „не може одвести циљу: равноправности и ослобођењу жене”; „он није у стању да извојује ни потпуну политичку равноправност жене с човеком”; правно и политичко ослобођење, тј. равноправност жене с мушкарцем не значи и њено друштвено ослобођење за које „треба да се препороди цело друштво”, а томе тежи само социјалдемократија.

ЗАКЉУЧАК

Однос српских социјалиста и социјалдемократа према женском питању односи се на укупну социјализацију жене у друштву. Жена, по њима, пре свега треба да стекне сва социјална, економска права, а затим и политичка права. Жена не може бити само део породице, већ мора бити и део друштва. Идеје о равноправности жена дошле су у Србију другом половином 19. века и почетком 20. века из Европе, поготово преко марксистичке идеологије, али и других покрета за еманципацију жена у Европи. Организована социјалдемократија је афирмисала женско право, пре свега кроз социјална права, да би временом заговарала и опште право гласа, где би биле обухва-

ћене и жене, као политичко право. По њима, жена није само мајка, домаћица, социјални сегмент друштва. У традиционалној Србији то право је тешко остваривано, поготову што су водеће политичке, црквене и културне снаге Србије биле против жене као политичког субјекта.

Светозар Марковић је полазио од својих основних извора – Марксове Интернационале, руских револуционарних демократа, социјалиста-утописта, идеолога либералног грађанства, а нарочито од стварности српског друштва свога доба, па је прихватио основно решење Интернационале, по којем правну једнакост између мушкарца и жене извојевану у либералном капитализму, социјализам мора довести до краја економским, друштвеним (грађанско-правним и политичким) и моралним ослобођењем жене; тек у преображају целог друштва који изводе „нови, бољи људи”, може доћи до целовитог, општекултурног, моралног и емоционалног преображаја жене и признавања њене пуне равноправности с мушкарцем као личности и ствараоца заједничког живота. Попут Маркса и Енгелса, Марковић еманципацију жене сагледава и са гледишта отуђење и разотуђења, у чему је његова посебна оригиналност.

Васа Пелагић је спојио своје примарне утопијско-социјалистичке изворе са неким гледиштима Прве и Друге интернационале, и пре Туцовића и Душана Поповића истакао захтев за „јавним и приватно-правним” ослобођењем жене; у свој програм социјалистичког преображаја увео је и неке мере социјалне хигијене, сексуалне етике, социјалне политике и еугенике, попут Светозара Марковића, преузимајући од Чернишевског захтев – „не дајте ни један пољубац без љубави” и ступајте у брак само из љубави, а не због користи. Крајем живота дошао је и до сазнања на трагу идеологије Друге интернационале, да је грађанско-правна једнакост жене с мушкарцем недовољна, те да социјализам мора револуционарно преобразити цело друштво да би не само нестало проституције и других облика тлачења и понижавања жене у класном друштву, већ да би се целовито решило „женско питање”.

Међу тројицом водећих социјалдемократа ССДП, Лапчевић је веома ценио сексуални и општечовечански морал српске жене, доказан у најтежим искушењима, и проституцију је схватао као производ класног друштва који ће с њим и нестати. Туцовић и Д. Поповић су, делујући комплементарно, у схватању еманципације жене остали претежно у оквирима програма Друге интернационале (посебно схватања А. Бебела и Кларе Цеткин, као и Карла Кауцког); они су тај програм донекле спецификовали на услове српског друштва и томе питању посветили нешто већу пажњу тек од Копенхашког конгреса Друге интернационале, на којем је Туцовић узео учешћа (1910). Туцовић и Поповић су, као и њихови узори, ценили феминистички покрет Запада који доноси правну једнакост жене с мушкарцем, јер су у том покрету

с разлогом видели припрему за потпуно – економско, политичко-правно, друштвено, морално ослобођење жене, које собом доноси социјализам. Девијације социјалдемократског покрета, које су се јавиле после Другог светског рата, претходно су већ уочили Лапчевић, Живко Топаловић и неки други српски социјалдемократи који су официјелно проглашени дисидентима, али им се мора признати да су рано запазили занемаривање антропохуманистичке суштине марксизма и социјализма, што ће у стаљинизму доживети врхунац са гулазима, а у Југославији са Голим отоком нанети пораз кредитету социјализма уопште у свету.

Узета у целини, изложена схватања српских социјалиста и социјалдемократа била су на нивоу сазнања и праксе тога доба у Европи, пре свега на нивоу програма Друге интернационале, али су се напајала и са других извора, не губећи из вида услове и могућности српског народа XIX и XX века (до 1919. године). Од већег су значаја погледи (нарочито о сексуалном отуђењу и путевима разотуђења) које је развио Светозар Марковић, јер имају највише самосталности у теорији и резултата у пракси.